

El Catàleg municipal i la protecció del patrimoni industrial d'Inca

Bernat J. Mateu-Morro

Historiador de l'art bj.mateumorro@gmail.com

doi: 10.3306/JELINCA.21.127

Paraules clau: patrimoni cultural, patrimoni industrial, Catàleg municipal, gestió cultural.

Resum. *El patrimoni industrial és clau per entendre la història més recent d'Inca i en especial pel que fa a la seva configuració urbana. Els béns immobles industrials són un element que ha contribuït al creixement del nucli, així com a dotar-lo d'identitat. Malgrat tot, la fortuna que han patit cada un d'aquests exemples ha estat força distinta i molts no han arribat als nostres dies. La intenció de la present comunicació és analitzar el Catàleg municipal de patrimoni i veure com actua aquesta figura en la protecció i la gestió del patrimoni industrial inquer, per tal de poder reflexionar sobre el seu grau d'adequació i aplicació i, si escau, plantejar estratègies de millora.*

Keywords: Cultural Heritage, Industrial Heritage, Municipal Catalog, Cultural Affairs.

Abstract. *Industrial Heritage is important to understand the most recent history of Inca, specially the one related to urban development. Industrial constructions contributed to growing the city center and providing it identity. Unfortunately, not all of these examples arrived to present. The intention of this communication is to analyze the Municipal Heritage Catalog and see how this figure acts in the protection of industrial heritage of Inca. In order to reflect on its adequacy and application, and if necessary, propose improvement strategies.*

1. INTRODUCCIÓ

L'objecte d'estudi que centrarà la present comunicació és el patrimoni industrial d'Inca. El municipi inquer compta amb una història destacada pel que fa al seu passat industrial i preindustrial, tot i que no serà fins a la segona meitat del segle XIX que aquesta activitat augmentarà de manera

notable el seu volum, es consolidarà plenament i passarà a convertir-se en una de les marques identificatives de la ciutat. Aquest canvi de vila preindustrial a nucli industrial es produeix gràcies a la industrialització dels processos de producció, majoritàriament pel·leters i sabaters. Aquesta conjuntura va afavorir el creixement econòmic d'Inca, que es convertí aleshores en un nucli capdavanter en la mecanització del treball i un dels principals centres productors de l'illa.

A conseqüència de la situació creada i acompanyant el creixement econòmic, el municipi va patir profundes transformacions en altres aspectes. La industrialització va venir acompanyada de canvis en el terreny social, un fort creixement urbanístic i una notable modificació de la xarxa urbana de la ciutat. Els canvis urbans són el resultat de la introducció i adaptació de la ciutat a les noves infraestructures i demandes de la nova societat industrial que s'havia creat. Així, es crearan nous espais per al treball, el magatzematge, les comunicacions, la producció d'energies, l'habitatge obrer i l'esbarjo, entre d'altres.

Observem, per tant, que es tracta d'un patrimoni que en el cas d'Inca ha tengut gran interès i importància, ja que fa referència al període més rellevant de la història del municipi alhora que va suposar la creació d'una nova ciutat pel que fa al seu urbanisme. La industrialització havia deixat a Inca un seguit d'exemples notables d'obres industrials, però a causa de la seva naturalesa o del fet que moltes avui es trobin desproveïdes d'ús o fins i tot en un estat total d'abandonament, ens trobem en una situació en què no hi ha un reconeixement cap al patrimoni industrial inquer per part de la ciutadania ni per part de l'Administració.

Així, veim com no s'han desenvolupat encara actuacions clares que vagin encaminades a la seva valoració, protecció o tutela. De les iniciatives aparegudes en aquest sentit fins ara, hem de destacar el Catàleg d'elements d'interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic del terme municipal d'Inca,¹ l'única figura de protecció jurídica que actua directament sobre el patrimoni industrial d'Inca.

Tot i disposar del Catàleg municipal, cal recordar que aquest s'ocupa del conjunt de tot el patrimoni del municipi, no sols dels béns industrials, els quals cal dir que no hi han estat abordats d'una manera global. A tot plegat, cal sumar-hi que el catàleg inquer és un document que es troba en vigor però del qual, malauradament, sovint no es respecten les recomanacions, i s'afavoreix així el deteriorament o la desaparició del patrimoni industrial.

L'elecció del patrimoni industrial d'Inca com a tema de la present comunicació rau en la importància que aquest ha tengut per a la història del municipi, així com en la necessitat de prestar atenció a la gestió que s'ha

¹ Tot i que aquest sigui el nom oficial i complet del Catàleg, d'ara endavant ens referirem a ell com a Catàleg municipal.

derivat dels béns industrials. Les iniciatives sorgides, en especial el Catàleg municipal, no han estat executades en la seva totalitat i presenten avui dia un estat de cert estancament. La intenció del treball és analitzar la situació actual que presenta el patrimoni industrial i, en concret, com aquest ha estat recollit en el Catàleg municipal, per tal d'analitzar-ho i poder conèixer i reflexionar sobre les seves debilitats i amenaces, per poder preveure el futur d'aquests béns.

Així, per tot plegat, amb la realització de la present comunicació es pretenen assolir els objectius següents: conèixer el conjunt industrial d'Inca, avaluar el Catàleg municipal de patrimoni i elaborar una diagnosi de les seves capacitats.

2. ESTUDIS PREVIS SOBRE EL TEMA

Pel que fa a l'estudi del patrimoni industrial d'Inca, la seva història i la seva gestió, trobem al nostre abast un nombre important d'estudis al respecte, mostra simptomàtica de l'interès de la historiografia per abordar aquest tema. Les obres generades entorn del patrimoni industrial són de diverses tipologies; hi trobem des d'obres decimonòniques il·lustrades fins a estudis científics actuals.

Les primeres obres que trobem lligades al món industrial inquer les hem situar en el context de la literatura periegètica i l'esperit il·lustrat dels segles XVIII i XIX. Es tracta d'obres en què els autors exposen els seus viatges o visites, i fruit del seu pensament normatiu i documentalista de l'època recullen un seguit de descripcions de tot el que visiten. Hem de destacar les obres de Jeroni de Berard,² Hermann Alexander Pagenstecher³ i l'Arxiduc Lluís Salvador,⁴ perquè són les que incorporen les descripcions més rellevants pel que fa al terme d'Inca. Aquestes obres es concreten bàsicament en descripcions generals del municipi i dels seus elements més característics, com l'economia i la societat.

En el mateix context del pensament il·lustrat hem d'incloure Josep Barberí,⁵ encara que la seva obra estigui dedicada a sor Clara Andreu, s'acompanya d'un annex en el qual apareixen de nou dades històriques i descripcions sobre el municipi. Els casos de Barberí i Berard també interessin perquè acompanyen les seves descripcions amb un plànol del nucli urbà d'Inca, fet que ens permet conèixer l'estat en què es trobava la vila i quina ha estat la seva evolució.

L'interès de totes aquestes obres rau en el fet que descriuen les activitats

2 De Berard, J. 1983 (1789). *Viaje a las villas de Mallorca*. Luís Ripoll: Palma.

3 Pagenstecher, H. A. 1989 (1867). *La isla de Mallorca, reseña de un viaje*. El Drac editorial: Palma.

4 Habsburg-Lorena, L. S. 1984 (1884). *Las Islas Baleares descritas por la palabra y la imagen*. José J. de Olañeta: Palma.

5 Barberí, J. 1807. *Vida de la venerable madre Sor Clara Andreu natural de Palma capital del Reyno de Mallorca, religiosa gerónima en el monasterio de San Bartolomé de la Villa de Inca*. Melchor Guasp: Palma.

artesanes en les quals es basava l'economia del municipi en un període preindustrial o bé de transició cap a la industrialització. És a dir, exposen uns mètodes i una cultura de treball que no han perviscut fins avui dia.

Al marge de les obres il·lustrades, hem de destacar un segon grup més important tant qualitativament com quantitativament pel que fa als estudis de la indústria inquera. Aquestes publicacions més rellevants no comencen a aparèixer fins ben entrat el segle XX, en gran part a causa de la falta de valoració que fins aleshores hi havia hagut del patrimoni industrial. Aquí ens trobem que els treballs publicats ja no venen de la mà d'erudits o curiosos, sinó que es tracta d'estudis més exhaustius elaborats per professionals del camp de les disciplines històriques i les humanitats. Per les investigacions que han seguit aquestes obres, podem dividir els treballs en dos grans ítems: la història de la indústria d'Inca i la gestió del patrimoni industrial d'Inca.

Les obres que recullen la història de la indústria inquera són un grup més nombrós que les obres centrades en la gestió del patrimoni industrial. D'aquestes, les primeres a destacar són les que aborden el treball preindustrial. Com a obra de referència destaquem el treball de Joan Llabrés i Jordi Vallespir,⁶ dedicat als oficis tradicionals de l'illa, en què es presenten els diferents oficis artesans que hi havia abans de la industrialització oferint de cada un d'ells dades de com s'organitzava el seu treball i les relacions que establiren els diferents artesans.

Seguint amb els estudis sobre el treball preindustrial, cal destacar altres obres sorgides específicament sobre aquest tema però centrades en el cas d'Inca; així, destaquem els treballs de Maria Barceló⁷ i Margalida Bernat.⁸ Barceló analitza el paper dels gerrers, sabaters i tintorers de l'Inca medieval, aportant dades sobre algun d'aquests mestres artesans, així com de la seva obra i el paper que tenien dins la societat. Bernat segueix la línia iniciada per Barceló, tot i que incorpora altres oficis a l'estudi i també presenta com s'organitzava aquesta activitat artesana i els conflictes que implicava.

També lligada al treball preindustrial, a la conflictivitat social i al paper dels gremis, hem de destacar l'obra de Joan Coli,⁹ tot i que sols se centra en la història del gremi de sabaters d'Inca.

Pel que fa a l'estudi de la indústria, tant en l'àmbit local d'Inca com en el conjunt de Mallorca, la majoria de les publicacions han abordat el tema des

6 Llabrés Ramis, J. i Vallespir Soler, J. 1981. *Els nostres arts i oficis d'antany*. Estudis Monogràfics del Museu de la Porciúncula: Palma.

7 Barceló Crespi, M. 1996. "Gerrers, sabaters i tintorers a Inca baixmedieval". Dins *Jornades d'Estudis Locals*. III. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 47-59.

8 Bernat Roca, M. 1996. "Collegi per si separat, algunes dades sobre la segregació dels oficis tèxtils a la Part Forana". Dins *Jornades d'Estudis Locals*. III. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 61-82.

Bernat Roca, M. 1997. "Hòmens feiners i indústria. Els menestrals de la vila d'Inca entre els s. XIII i XV". Dins *Jornades d'Estudis Locals*. IV. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 41-67.

9 Coli, J. 1970. "Els antiguo gremio de zapateros de Inca". Dins *Dijous Bo*, Inca.

d'una perspectiva d'estudis d'història econòmica. Així, podem citar obres que tracten aquesta qüestió com les de Joan Roca,¹⁰ Ferran Pujalte¹¹ i Carles Manera.¹² Aquests estudis, tot i plantejar una visió general de la situació a Mallorca o al conjunt de les Balears, cal destacar-les perquè presenten una realitat que també podem aplicar en el cas d'Inca. Les obres esmentades venen a presentar una situació general i una realitat comuna en les diferents activitats industrials, però sense centrar-se o destacar-ne alguna en concret. Per aquest motiu també cal citar l'obra coordinada per Manera,¹³ atès que es dedica exclusivament al món del calçat i presenta un recorregut històric per aquesta activitat a les Balears. Cal fer constar la rellevància dels treballs de Carles Manera perquè és l'autor de referència en l'estudi de la història econòmica de les Illes Balears.

Pel que fa al cas inquer, ens trobem de nou que la majoria de les obres sorgides per a l'estudi de la indústria del municipi tenen un marcat caràcter econòmic. Les obres en qüestió han sorgit en l'àmbit local i recullen especialment el món del calçat, tot i que trobem estudis d'altres sectors com l'agrari.¹⁴

Els estudis dels quals disposem fins ara s'han ocupat d'analitzar la situació industrial i econòmica inquera en un moment o període concret, per la qual cosa manca encara una obra que analitzi i presenti un treball amb perspectiva històrica d'aquestes activitats. L'obra de Josep Córcoles¹⁵ és la que engloba un període més gran de temps, atès que s'ocupa de tot el segle XX, tot i que el seu treball no deixa de ser una breu aproximació al tema tractat.

Així, podem esmentar els treballs de Miquel Pieras per a l'estudi de l'economia i la indústria inquera durant la Guerra Civil,¹⁶ els anys 50¹⁷ o els primers anys del segle XXI.¹⁸ També trobem el treball de Blanca Buades, que presenta la situació de la indústria inquera en el 1900.¹⁹

La historiografia també s'ha dedicat a estudiar les fites o esdeveniments

10 Roca Avellà, J. 2006. *La indústria a Mallorca. Segles XIX i XX*. Documenta Balear: Palma.

11 Pujalte Vilanova, F. 2008. *Els pioners de la industrialització a les Illes Balears i altres escrits*. Documenta Balear: Palma.

12 Manera Erbina, C. 2006. "La força industrial a les Illes Balears: anàlisi del passat i projecció cap al futur". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p.11-35.

13 Manera Erbina, C. (Coord.). 2002. *Las islas del calzado, historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Leonard Muntaner: Palma.

14 Binimelis Sebastián, J. i Ordinas Garau, A. 2015. "La mecanització del camp a Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XVI*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 85-92.

15 Córcoles, J. 2000. "Leconomia, activitats i indústria". Dins *Inca, un segle ciutat*. Inca; p. 9-20.

16 Pieras Villalonga, M. 2007. "Recull documental sobre la indústria del calçat durant la Guerra Civil. El cas de la fàbrica Melis (1936-1939)". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VIII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 21-54.

17 Pieras Villalonga, M. 2013. "La indústria del calçat el 1950 a Inca. Primeres dades numèriques". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XIV*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 117-125.

Pieras Villalonga, M. 2017. "La indústria del calçat a Inca (1950-1960)". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XVIII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 131-142.

18 Pieras Villalonga, M. 2007. *De la fàbrica a la constructora*. Leonard Muntaner: Inca.

19 Buades García, B. M. 2013. "Contribución industrial de Inca, año 1900". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XIV*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 107-116.

importants lligats a la industrialització, especialment pel que fa a la recerca de noves fonts d'energia. Així, trobem els treballs de Ferran Pujalte²⁰ sobre l'electricitat, el de Simón Gual²¹ sobre la fàbrica de gas i els de Gabriel Fiol sobre la Propagadora Balear d'Enllumenat²² i la recerca de lignit.²³ Aquestes obres recullen la instal·lació en el municipi de noves formes d'energia i la transformació i els canvis que va implicar l'adaptació a aquests nous models energètics. Per altra banda, també s'han recollit altres fites lligades al món de la indústria, com les educatives. Ressaltem el treball de Jaume Gual²⁴ dedicat a l'Institut de Formació Professional d'Inca, abans conegut com a "Escola d'Aprenentatge Industrial", en el qual exposa les dades més rellevants d'aquesta entitat sorgida per cobrir la demanda de mà d'obra especialitzada per treballar en el sector industrial inquer.

Observem també que les publicacions aparegudes no s'han centrat solament a recollir les dades històriques o les fites més notables de la indústria inquera, sinó que també s'han ocupat de destacar algunes de les persones més rellevants d'aquest món, ressaltar la seva figura i les seves aportacions. En aquest sentit, l'obra de Miquel Pieras i Baltasar Perelló²⁵ analitza la figura d'Antoni Fluxà, que com a mestre sabater va revolucionar el món del calçat a Inca i la comarca, atès que fou el principal impulsor de la seva mecanització. Del món del calçat també podem esmentar el treball de Miquel Pieras²⁶ sobre Mateu Pujadas, sabater artesà que va acabar convertint-se en una figura clau del primer terç del segle XX a Inca, i el treball de Santiago Cortès²⁷ dedicat a Antoni Janer, un sabater que va aconseguir gran reconeixement i prestigi gràcies al fet d'especialitzar la producció del seu taller en sabates esportives, especialment de futbol.

Però no sols s'han destacat personalitats del sector del calçat, també trobem altres treballs que recullen el paper de professionals d'altres sectors. Així, podem presentar el treball d'Arnau Amer i Llorenç Massutí²⁸ sobre l'electricista Eduard de Plandolit com a impulsor de l'electricitat a Inca, així com el treball de Maria del Mar Llompart i Maria del Mar Martínez²⁹ dedicat a Llorenç Maria Duran com a promotor d'escoles per a fills d'obrers.

20 Pujalte Vilanova, F. (Coord.). 2006. *Un segle de llum a Inca*. Fundació Endesa. Inca.

21 Gual Truyol, S. 2006. "La fàbrica de gas y electricidad de Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 66-70.

22 Fiol Mateu, G. 2006. "La Propagadora Balear de Alumbrado, S.A. una important societat inquera". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 47-64.

23 Fiol Mateu, G. 2008. "La infructuosa recerca de lignit en el terme d'Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. IX*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 21-31.

24 Gual Mora, J. (Coord.). *Institut de Formació Professional, Inca 1961-1986*. Ajuntament d'Inca: Inca.

25 Pieras Villalonga, M. i Perelló Carrió, B. 2002. *Antoni Fluxà Figuerola, 1853-1918. Família, indústria i formació*. Ajuntament d'Inca: Inca.

26 Pieras Villalonga, M. 2014. "La família artesana en el sector del calçat. El cas del sabater Mateu Pujadas Estany (s. XIX-XX)". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XV*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 141-168.

27 Cortès Forteza, S. 2011. "Un taller de sabates de futbol a Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 259-264.

28 Amer Sastre, A. i Massutí Nicolau, L. 2006. "L'obra d'Eduard de Plandolit com a impulsor de l'ús de l'electricitat (1917-1970)". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 37-46.

29 Llompart Morro, M. M. i Martínez Sans, M. M. 2014. "Aproximació al treball de Llorenç Maria Duran i Coli a GESA". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XV*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 85-103.

Una altra de les línies que han seguit els estudis sobre el món de la indústria inquera ha estat l'anàlisi des d'un punt de vista social; aquí hem de destacar altra vegada els treballs de Miquel Pieras³⁰ a partir dels quals analitza els canvis produïts en la societat arran de la industrialització i la repercussió que tot plegat tendrà en les relacions socials, culturals i associatives.

La darrera línia d'estudis apareguda entorn de la indústria s'ha centrat en la perspectiva de gènere, per tal de conèixer i reflexionar sobre la naturalesa, les condicions i la força del treball de les dones en el conjunt del treball industrial. Citem aquí els treballs de Joana Maria Escartín,³¹ Carles Manera,³² Miquel Pieras³³ i Sandra Rebassa, Esperança Rosselló i Catalina Ginard.³⁴ Aquestes obres reivindiquen el treball femení en el món industrial, el qual havia quedat una mica oblidat i no s'havia tractat en profunditat per part de la historiografia més tradicional. Escartín i Manera presenten la situació de manera global del conjunt de Mallorca, analitzen el pes decisiu que tengueren les dones en el desenvolupament industrial i econòmic de l'illa i la desigualtat en què es trobaven respecte dels homes. L'obra de Pieras recull aquesta mateixa situació però sols centrat en la indústria inquera i exposant-ne les particularitats. Finalment, el treball de Rebassa, Rosselló i Ginard se centra en el treball de les dones sabateres, analitza la seva situació laboral i els mètodes de treball a partir de la maquinària que aquestes empraven. Cal destacar l'actualitat dels treballs referenciats, per la seva recent publicació.

La història industrial d'Inca també s'ha recollit a partir d'estudis dels seus vestigis arquitectònics que encara romanen avui dia. Han aparegut obres que han recollit el conjunt del nucli urbà i n'han assenyalat els elements i les construccions més rellevants, entre les quals trobem exemples industrials. En aquest cas el treball més destacat és el de Pere Rayó.³⁵ Malgrat no disposar d'una obra que reculli tot el patrimoni arquitectònic industrial del municipi, sí que trobem alguns estudis sobre immobles concrets que cal destacar, com el Parc Bit,³⁶ Can Piquero³⁷ o l'habitatge obrer.³⁸ Aquests treballs aporten

30 Pieras Villalonga, M. 1994. "El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball". Dins *Jornades d'Estudis Locals. I*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 117-126.

Pieras Villalonga, M. 2000. "Cultura, Oci i Societat". Dins *Inca, un segle Ciutat*. Ajuntament d'Inca: Inca; p.159-184.

31 Escartín Bisbal, J. M. 2001. *El quefer ocult: el mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània (1870-1940)*. Documenta Balear: Palma.

32 Manera Erbina, C. 2017. "Assaig sobre una teoria de la indústria de Mallorca. Flexibilitat productiva, treball femení i mercat". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XVIII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 17-51.

33 Pieras Villalonga, M. 2016. *Dones d'Inca a la indústria del calçat i la pell*. Associació Filatèlica: Inca.

34 Rebassa Gelabert, S. A. et al. 2017. "Maquinària amb nom de dona. Estudi i documentació en perspectiva de gènere del fons industrial del Museu del Calçat i de la Pell". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XVIII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p.143-160.

35 Rayó Bennàssar, P. 1993. *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*. Ajuntament d'Inca: Inca.

36 Martínez Oliver, B. 2004. "Més amb menys. El concepte arquitectònic d'Alberto Campo Baeza al Parc Bit d'Inca (1995)". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VI*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 217-226.

37 Martorell Palou, M. M. 2006. "Arquitectura Industrial a Inca. Josep Oleza Frates: Can Piquero". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 193-194.

38 Rebassa Gelabert, S. A. i Ginard Esteva, C. 2019. "L'habitatge obrer a Inca. Estudi historicoarquitectònic de les Cases Barato". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XX*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 37-63.

dades històriques més concretes sobre els béns que recullen, alhora que les acompanyen de descripcions sobre aquests.

Lligades a l'estudi dels béns patrimonials industrials que hi ha al municipi, també podem fer constar altres obres, tot i que pel tema que tracten tenen menys importància. Es tracta de publicacions que aborden el tema de les transformacions i els canvis urbanístics experimentats a Inca des de les acaballes del segle XIX fins ben entrat el segle XX. Malgrat tractar la qüestió urbanística, aquestes obres fan referència a elements i equipaments urbans que es troben estretament lligats a l'activitat industrial, com ara la projecció de nous barris d'habitatge obrer. Així, assenyalem els treballs de Pere Joan Llabrés³⁹ i Pere Rayó.⁴⁰

En relació amb les obres dedicades a la gestió del patrimoni industrial, aquestes apareixen més tard, ja en el segle XXI. Destaquem l'obra d'Angelino Mondragón⁴¹ per haver estat una de les primeres a sol·licitar una gestió acurada del patrimoni industrial de les Balears. L'interès de l'obra rau en el fet que proposa un seguit d'actuacions clares per aconseguir la protecció i difusió d'aquests béns industrials.

Una altra obra a destacar és la coordinada per Francesca Tugores i Àngel Llull,⁴² la qual està dedicada a la protecció dels béns immobles de Mallorca a partir dels catàlegs municipals de patrimoni. L'interès del treball és que aquest ja no és un recull d'indicacions o sol·licituds per a la protecció del patrimoni, sinó que és una anàlisi de la situació en què es troba la gestió dels béns immobles per part de les respectives administracions locals. Tot i no centrar-se en el patrimoni industrial, resulta rellevant per al treball perquè inclou algunes notes sobre el Catàleg d'Inca.

Pel que fa a Inca no disposem d'un estudi sobre el Catàleg municipal, però podem destacar l'obra de Bartomeu Martínez.⁴³ Aquest treball suposa una aproximació al paper de l'Ajuntament com a principal promotor i garant de la gestió i difusió cultural del municipi, en el qual presenta una breu referència al Catàleg municipal, així com a la seva redacció i aplicació.

Observem, per tant, que els estudis encaminats a l'anàlisi de la gestió del patrimoni industrial no són gaire freqüents a les Illes. Pel que fa a Inca no hi

39 Llabrés Martorell, P. J. 2000. "Inca en les grans transformacions del segle XX". Dins *Jornades d'Estudis Locals. V. Ajuntament d'Inca*: Inca; p. 9-17.

40 Rayó Bennàssar, P. 1997. "Dos projectes de barriada a Inca, en el darrer terç del segle XIX". Dins *Jornades d'Estudis Locals. IV. Inca*; p. 79-83.

Rayó Bennàssar, P. 2000. "El desenvolupament urbà d'Inca en el segle XX". Dins *Inca un segle ciutat*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 63-74.

41 Mondragón, A. 2006. "Proposta per a protegir i difondre el patrimoni industrial de les Illes Balears. Una proposta oberta". Dins *Jornades de Patrimoni Industrial de les Illes Balears. I*. Palma; p. 176-181.

42 Tugores Truyol, F. i Llull Duró, A. (Coord.). 2013. *Els catàlegs municipals, la protecció del patrimoni immoble de Mallorca*. Societat Arqueològica Lul·liana: Palma.

43 Martínez Oliver, B. 2008. "Patrimoni i Societat. L'Ajuntament d'Inca i la difusió de la cultura i la història del municipi". Dins *Jornades d'Estudis Locals. IX. Ajuntament d'Inca*: Inca; p. 127-133.

ha cap estudi que abordi de manera acurada la gestió dels béns industrials ni del Catàleg municipal. Tot i això podem ressaltar el treball de Joan Ramis,⁴⁴ en el qual analitza el procés de rehabilitació de la Fàbrica Ramis.

A banda de les obres ja esmentades i al marge d'aquesta classificació, han aparegut un seguit de reculls gràfics i documentals d'Inca, especialment d'obres fotogràfiques. Aquests treballs presenten una visió general del municipi i dels seus elements més destacats. Es recullen en aquest estat de la qüestió perquè en obres com les de Maria Josep Mulet⁴⁵ i Carme Colom⁴⁶ els béns industrials tenen un gran protagonisme, fins i tot hi dediquen un apartat propi, alhora que acompanyen les imatges amb breus explicacions i descripcions.

En darrer lloc hem de fer constar unes obres que tot i que tenen un caràcter divulgatiu, els béns industrials d'Inca hi són presents. Ens referim a les següents guies: *Guia dels pobles de Mallorca*, *Guia patrimonial del Raiguer*, *Inca per veure* i *Descobreix Inca*.⁴⁷ Destaquem aquí la *Guia patrimonial del Raiguer* perquè dedica un apartat al patrimoni industrial i la guia *Descobreix Inca*, ja que algunes de les rutes proposades són entorn de la indústria d'Inca.

A tall de conclusió d'aquest apartat destaquem que tot i el nombre de publicacions referides al tema que ens ocupa, falta encara una obra monogràfica capaç de recollir i unificar tota la informació apareguda i aquella que encara no ha estat tractada. També es pot ressaltar que es tracta d'un tema recurrent i que acostuma a generar noves publicacions, per la qual cosa podem disposar d'un seguit d'estudis apareguts recentment. També cal deixar constància que la major part d'aquestes publicacions tenen un caràcter localista, atès que són promogudes per institucions o entitats d'Inca. Per acabar, cal destacar indiscutiblement l'obra de Miquel Pieras, que ha centrat els seus treballs d'investigació en la indústria inquera, especialment la sabatera, i ha esdevingut l'autor del nombre més gran de publicacions sobre el tema.

3. EL PATRIMONI INDUSTRIAL, DEFINICIÓ CONCEPTUAL

El que avui dia entenem i anomenem patrimoni cultural és aquell que fa referència al llegat cultural creat per un poble, un país o la humanitat i que els identifica com a tals. Inicialment, el terme *patrimoni* era emprat sols per referir-se a grans fites de l'home, per la qual cosa els béns als quals feia

⁴⁴ Ramis Pujol, J. 2015. "Fàbrica Ramis: influències, inspiració, funcions i impacte esperats". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XVI*. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 7-13.

⁴⁵ Mulet Gutiérrez, M.J. (Coord.). 2000. *Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle*. Ajuntament d'Inca: Inca.

⁴⁶ Colom Arenas, C. 2010. *Inca: recull gràfic 1870-1975*. Efadós editorial: Inca.

⁴⁷ Fullana Puigserver, P. i Tur Marí, M. (Coord.). 1999. *Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova: Palma.

Ordinas Marcé, G. (Coord.). 2007. *Guia patrimonial del Raiguer*. Mancomunitat del Raiguer: Binissalem.

D. A. 2008. *Inca per veure*. Ajuntament d'Inca: Inca.

D. A. 2017. *Descobreix Inca, un viatge cultural per l'evolució de la ciutat*. Ajuntament d'Inca: Inca.

referència acostumaven a ser obres que recollien els valors d'antiguitat i bellesa, i no hi apareixien els béns industrials perquè no s'adequaven a tals requisits.

Tot i l'origen més aviat estricte sobre el que era considerat o no patrimoni, el terme va anar evolucionant amb el pas del temps, com a conseqüència que la concepció de patrimoni també va creixent i cada cop es presta més atenció a la protecció d'un major tipus de béns que no es trobaven en la concepció inicial del terme. Avui dia encara es manté aquest caràcter evolutiu i dinàmic del patrimoni cultural, fet que ha provocat que abraçi una gran quantitat de béns materials i immaterials.

Pel que fa al patrimoni industrial, apareix més tard i no exempt de controvèrsia; es va desenvolupar especialment des de la segona meitat del segle XX fins als nostres dies. Aquest terme destaca per introduir en l'àmbit conceptual uns nous paràmetres a l'hora de donar valor als béns que protegeix, que fins aleshores es reduïen principalment als valors —ja esmentats— d'antiguitat i bellesa. La seva arribada trencava amb allò establert anteriorment i per això la seva acceptació no ha estat una tasca fàcil i no s'ha abordat encara per complet.

El patrimoni industrial va capgirar el valor que es tenia d'antiguitat, atès que proposava la protecció d'elements i edificis com a béns patrimonials que havien estat creats i emprats per la mateixa societat que els volia protegir. És a dir, s'aconsegueix així superar la barrera preestablerta de protegir sols allò antic o allò bell. Alhora, el terme *patrimoni industrial* introdueix nous valors a tenir en compte per a la protecció dels béns, com el valor de testimoni i el valor de document. El valor de *testimoni* reconeix els béns industrials com a testimonis en si d'una època o un període en el qual foren protagonistes i els presenta com a elements claus per explicar-ne la forma de vida. Pel que fa al valor de *document*, s'entenen els béns industrials com a objectes d'estudi, no sols dels béns en si sinó també dels objectes i elements que custodiaven per tal de conèixer les relacions que s'estableixen entre ells i poder conèixer la història del bé en un sentit global.⁴⁸

Per tot plegat, s'observa com la definició del patrimoni industrial no es presenta com una tasca fàcil, tot i que a continuació deixem la proposta del PNPI:⁴⁹

S'entén per patrimoni industrial el conjunt de béns mobles, immobles i sistemes de sociabilitat relacionats amb la cultura del treball que han estat generats per les activitats d'extracció, de transformació, de transport, de distribució i gestió generades pel sistema econòmic sorgit

48 Casanelles Rahola, E. 2006. "El Patrimoni Industrial, un nou concepte de patrimoni". Dins *Jornades de Patrimoni Industrial a les Illes Balears. I*. Palma; p.23.

49 D. A. 2016. *Plan Nacional de Patrimonio Industrial, actualización*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte: Madrid; p. 7.

de la revolució industrial. Aquests béns s'entenen com un bé integral compost pel paisatge en el qual s'integren, les relacions industrials en què s'estructuren, les arquitectures que el caracteritzen, les tècniques emprades en els procediments, els arxius generats durant la seva activitat i les seves pràctiques de caràcter simbòlic.

Una altra de les definicions proposades és la de la Carta de Nizhny Tagil:⁵⁰

El patrimoni industrial està compost per les restes de la cultura industrial que posseeixen un valor històric, tecnològic, social, arquitectònic o científic. Aquestes restes consisteixen en edificis i maquinària, tallers, molins i fàbriques, mines i llocs per a processar i refinar, magatzems i depòsits, llocs on es genera, es manté, es transmet i s'utilitza energia, mitjans de transport i tota la seva infraestructura, així com els llocs on es desenvolupen les activitats socials relacionades amb la indústria, tals com l'habitatge, el culte religiós o l'educació.

Observem, per tant, com el terme de patrimoni industrial és molt ampli i ha anat evolucionant fins als nostres dies; presenta avui una visió globalitzadora per la qual no s'ha de contemplar sols la protecció estricta dels béns industrials en si (mobles i immobles), sinó que també s'hi han d'incloure tots els elements amb els quals es troben lligats. A banda d'aquesta qüestió, el patrimoni industrial presenta unes altres especificitats que el diferencien d'altres béns patrimonials. D'una banda es tracta d'obres d'un marcat caràcter funcional, on prevalen els espais diàfans amb planta lliure i sense — o amb pocs — motius decoratius. Una altra de les seves característiques és la seva contínua transformació, a causa de la necessitat d'adaptar-se als nous avenços tècnics; en cas de no produir-se tal adaptació és un patrimoni que amb facilitat queda obsolet.

L'aparició tardana del concepte de patrimoni industrial, la dificultat que suposa la seva definició i la naturalesa dels mateixos béns industrials, han fet que en l'actualitat gaudeixin d'una baixa consideració social i que a vegades es confonguin i es perdin els seus límits amb l'etnologia.

4. EL CAS D'INCA: EL CATÀLEG MUNICIPAL I EL PATRIMONI INDUSTRIAL

4.1. Avaluació de l'estat actual

Fins entrats els anys setanta del segle XX, moment en què es comencen a produir a Inca les primeres crisis periòdiques del sector industrial, que comportaren els primers tancaments de fàbriques, magatzems i tallers, els espais industrials del municipi havien desenvolupat els diferents usos històrics pels quals havien estat concebuts. Per tant, les intervencions

⁵⁰ D. A. 2003. *Carta de Nizhny Tagil sobre el Patrimoni Industrial*. ICOMOS: Moscou; p. 2-4.

realitzades en aquests immobles anaren encaminades a la millora, adaptació o ampliació de les diferents infraestructures de la cultura del treball.

Arriba la crisi, el béns immobles industrials del municipi, que van arribar a suposar un conjunt de més dos-centes construccions entre fàbriques, tallers, magatzems i espais auxiliars, es trobaven en una situació de total desprotecció, per la qual cosa la majoria dels béns foren enderrocats o reformats sense criteri, fet que va suposar una pèrdua patrimonial molt gran per al municipi.

Per tal de corregir aquestes deficiències, i d'acord amb les competències que li són pròpies, l'Ajuntament va elaborar i aprovar el Catàleg municipal de patrimoni d'Inca el 1987,⁵¹ que esdevingué el primer document que proposava mesures de protecció cap als béns industrials. Els catàlegs de patrimoni són instruments de protecció urbanística, en els quals es recullen els béns immobles més destacats i rellevants per tal de ser conservats, alhora que també han d'oferir recomanacions i actuacions per a cada un dels elements protegits. Inca va ser un dels primers municipis de Balears a disposar d'un catàleg vigent, però en aquest cas la protecció dels elements de caràcter industrial, tot i l'interès i la qualitat dels exemples conservats en el municipi, no gaudiren d'especial atenció i passaren quasi desapercebuts en el conjunt del Catàleg.

El 1995⁵² es va aprovar un nou catàleg sobre els elements patrimonials d'Inca. La seva redacció fou a càrrec del grup ARCA i sols es va correspondre a una lleu revisió del catàleg anterior. De nou la qüestió industrial s'havia deixat més aviat al marge, al mateix temps que les obres recollides per ser protegides en el Catàleg no es trobaven classificades per tipologies. Malgrat tractar-se d'un nou document, el seu grau d'actualització havia estat insuficient i no recollia elements singulars del municipi, especialment en el cas industrial.

Tot plegat feia necessària una nova actualització entorn del Catàleg, la qual va trigar quasi quinze anys. Així, el 2012 s'elaborà una darrera versió del Catàleg, de la qual va sorgir el document que es troba avui en vigor. Per a l'elaboració del present Catàleg es va partir de l'anterior, el qual es va corregir, ampliar i les seves fitxes foren presentades classificades per tipologies. Aquesta tasca va ser externalitzada per part de l'Ajuntament i la seva elaboració va recaure en mans de l'empresa Portal Forà Dinamització Cultural.

Tot i que l'actualització del Catàleg va ser encarregada a una empresa externa a l'Ajuntament, pel que fa a l'elaboració del nou catàleg es va crear

51 Martínez Oliver, B. "Patrimoni i societat..." p. 129.

52 Tot i que es va elaborar el 1995, el nou catàleg no va aprovar-se de manera definitiva i per tant no va entrar en vigor fins al 1998.

un grup de treball del qual formaven part membres d'ambdues entitats.⁵³ Com ja s'ha exposat, l'empresa va encarregar-se de l'elaboració de les fitxes dels elements a protegir i per part de l'Ajuntament s'ocuparen de la redacció de la normativa del mateix Catàleg, així com de revisar que les mesures recollides pel Catàleg s'adaptessin a les ordenances municipals i insulars vigents. Al mateix temps, els responsables municipals van encarregar-se de supervisar tot el procés de redacció i tramitació.

Durant la tramitació del Catàleg també hi va intervenir el Consell Insular de Mallorca, entitat que va fer un seguit de sol·licituds per tal d'incloure nous elements dintre del Catàleg, que finalment hi foren incorporats.

Un cop aprovat, el catàleg actual és el més complet i rigorós dels que s'han elaborat a Inca i l'únic que recull les indicacions del Pla Territorial de Mallorca i el Pla General d'Ordenació Urbana d'Inca. A diferència dels catàlegs anteriors, presenta de cada element protegit una fitxa individualitzada en què aporta la seva identificació, descripció i tota la informació respecte a la seva conservació. El Catàleg s'acompanya d'unes "Ordenances de protecció i criteris d'intervenció", en què s'exposen i detallen de manera general totes i cada una de les actuacions que es poden dur a terme en els elements protegits, alhora que cada element disposa en la seva fitxa d'unes pautes d'actuació pròpies.

L'aprovació el 2012 del catàleg actual va suposar un gran avenç en la protecció i la gestió del patrimoni inquer respecte de la situació en què es trobava fins al moment. Malgrat aquesta millora, pel que fa a la protecció dels béns industrials el document aprovat no resulta suficient i planteja un seguit de dubtes pel que fa als exemples industrials seleccionats i la seva classificació. En concret ens referim als catorze elements recollits en la categoria de béns d'interès industrial, que són els següents:⁵⁴

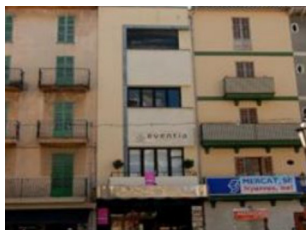

Figura 1. Cafè Mercantil

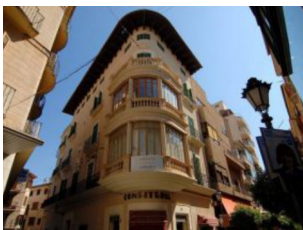

Figura 2. Casa Prats

Figura 3. Fàbrica Melis

⁵³ En el cas de l'Ajuntament hi van prendre part dos arquitectes i el lletrat assessor, tots ells responsables de l'Àrea d'Urbanisme. Crida l'atenció que no va haver-hi cap responsable de l'Àrea de Cultura-Patrimoni que participés en el procés de redacció del Catàleg, com tampoc en la seva supervisió.

⁵⁴ Les imatges d'aquest apartat han estat extretes del Catàleg municipal de patrimoni.

Figura 4. Fàbrica Fluxà

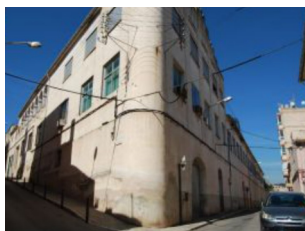

Figura 5. Fàbrica de Can Piquero

Figura 6. Fàbrica de So na Monda

Figura 7. Plaça de toros

Figura 8. Fàbrica Ramis

Figura 9. Residència Miquel Mir

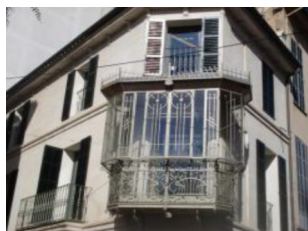

Figura 10. Can Fullana

Figura 11. Santo Tomás de Aquino

Figura 12. Parc Bit

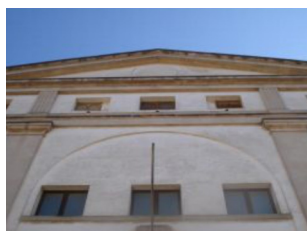

Figura 13. Teatre Principal

Figura 14. La Florida

El Catàleg elabora una classificació confusa dels béns industrials: d'una banda, a l'article 2 de les ordenances de protecció i criteris d'intervenció que regulen el mateix Catàleg, s'ofereix una classificació dels diferents elements protegits en què s'estableix la categoria "elements d'interès industrial i obres d'enginyeria", però aquesta categoria no es trasllada a les fitxes individualitzades dels béns protegits, ja que aquests apareixen separats en dues tipologies diferents: per una banda trobem els elements d'interès industrial, que són els que hem recollit i analitzem en la present comunicació i, per altra banda, els elements classificats com a obres d'enginyeria.

En aquest cas entenem que si ens acollim a la definició donada per l'ICOMOS a la Carta de Nizhny sobre què és el patrimoni industrial, entenem que el Catàleg no cal que presenti una categoria per a obres d'enginyeria. Els exemples recollits en el cas inquer en aquesta categoria, per la seva naturalesa, cronologia i funcions lligades o derivades de la industrialització, tenen cabuda dins la classificació de béns d'interès industrial, alhora que en el Catàleg no trobem una definició o classificació d'ambdues categories, fet que pot prestar-se a confusió en alguns casos perquè tracta elements que es trobarien a cavall entre les dues. Ens referim als següents exemples:⁵⁵

Figura 15. Estació del tren

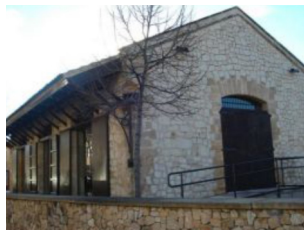

Figura 16. Magatzem ferroviari

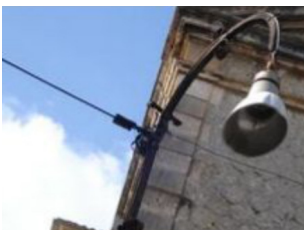

Figura 17. Bàcul de fanal

Figura 18. Pont del tren

Una altra de les qüestions a destacar de la classificació que presenta el Catàleg són els elements que han seleccionat en la categoria de béns d'interès industrial. S'observa en aquest cas que hi ha exemples que no tenen cap relació directa amb el món de la indústria, però que han estat escollits com a tals; ens referim al Col·legi Santo Tomàs, La Florida i la Residència Miquel Mir. En aquest cas la seva identificació com a béns industrials és errònia, ja que ni per la tipologia constructiva dels immobles ni per l'ús actual o històric que han tingut tenen relació amb el món industrial.

Dins aquesta classificació de béns d'interès industrial trobem altres elements que apareixen recollits i els quals, tot i tenir un cert vincle amb el món industrial, seria més adequat classificar com a obres d'arquitectura civil. És el cas del Teatre Principal, la plaça de toros, el Cafè Mercantil, el Banc Agrícola i Can Delante. Pel que fa als tres primers, es crearen per iniciatives privades de grups d'empresaris sorgits o enriquits gràcies al treball industrial d'Inca i eren emprats com a espais d'oci per a les noves classes burgesa i

⁵⁵ Les imatges d'aquest apartat han estat extretes del Catàleg municipal de patrimoni.

obrera. Pel que fa al Banc Agrícola, es tracta d'una entitat econòmica que no té una relació directa amb el món de la indústria, tot i que va veure afavorida la seva activitat pel treball industrial i va contribuir a una certa mecanització dels treballs del camp. En el cas de Casa Prats, es tracta d'un edifici dedicat principalment a la funció d'habitatge, que tot i allotjar un local comercial dedicat a l'alimentació, aquest és més aviat un petit obrador que no pas un espai dedicat a la indústria alimentària.

La resta d'elements protegits en la categoria de béns industrials són Can Ramis, Can Melis, Can Fluxà, Can Piquero, Son na Monda i el Parc Bit. Tots es corresponen a espais industrials, dedicats a diferents processos de treball.

A banda de les ja anomenades obres d'enginyeria, trobem elements lligats al treball i als processos industrials que en el Catàleg apareixen recollits en una altra categoria. Entenem que aquests elements s'haurien d'haver protegit com a béns d'interès industrial. Els presentem a continuació:⁵⁶

Figura 19. Can Mir

Figura 20. Can Beltran

Fins ara ens hem referit als béns que es troben recollits al Catàleg, però cal tenir en compte que aquests no són la totalitat dels béns industrials que existeixen al municipi, ja que hi ha un nombre significatiu d'aquests que no es troben protegits. Es tracta d'espais fabrils, alguns encara en funcionament, els quals no gaudeixen de cap tipus de protecció. Així, s'han produït en alguns casos rehabilitacions o reformes sense cap control o bé corren el perill de desaparèixer a causa de la pressió urbanística. A continuació presentem alguns exemples significatius de tot el que creim que exigeix una reflexió sobre el seu interès i la necessitat de protecció:⁵⁷

Figura 21. Fàbrica de Gas

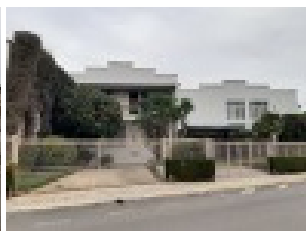

Figura 22. Lottusse

Figura 23. Loryc

⁵⁶ Les imatges d'aquest apartat han estat extretes del Catàleg municipal de patrimoni.

⁵⁷ Les imatges que il·lustren aquests exemples són d'elaboració pròpia.

Figura 24. Cases Barato

Figura 25. Flavia

Figura 26. Fàbrica Seguí

Figura 27. Ballco

Figura 28. Escola Industrial

Figura 29. Yanko⁵⁸

Veim, per tant, com el Catàleg d'Inca no resulta, pel que fa al patrimoni industrial, un instrument del tot útil, ja que no és capaç d'adaptar-se i recollir la realitat que aquest presenta. Aquestes deficiències en la redacció del Catàleg fan que avui la classificació de béns industrials no sigui del tot clara i resti incompleta, amb els perjudicis que això suposa pel que fa a la conservació i deguda gestió de tot aquest conjunt industrial.

El que fa el Catàleg és protegir i classificar els diferents elements del municipi; analitzem en aquest treball els que formen part de la categoria industrial. En el Catàleg la classificació es realitza de manera individualitzada per a cada un dels elements; falta en aquest sentit una visió de conjunt. Les fitxes del Catàleg dels elements analitzats no es relacionen amb altres amb les quals existeixen diferents vincles. Així, es presenten en un estat de cert aïllament en lloc d'haver optat per la creació de conjunts d'elements o d'un paisatge industrial, tot i que el Catàleg sí que contemplava aquesta possibilitat.

Al marge de la protecció dels elements, cal ressenyar del mateix Catàleg el nivell de protecció que atorga a cada un d'aquests béns i les actuacions i intervencions que s'hi permeten i com aquestes s'han regulat i recollit en aquest instrument. Dels catorze béns industrials que apareixen en el Catàleg, onze reben un nivell de protecció estructural o B⁵⁹ i els altres tres restants gaudeixen d'una protecció ambiental o C.⁶⁰

Amb relació al nivell de protecció, els immobles que reben la categoria de B

58 Aquesta imatge, d'autoria desconeguda, forma part de la col·lecció digital del Museu del Calçat.

59 Es tracta de So na Monda, Can Piquero, Can Fullana, Casa Prats, Cafè Mercantil, La Florida, Teatre Principal, plaça de toros, Can Fluxà, Can Melis i Parc Bit.

60 Ens referim a Can Ramis, Residència Miquel Mir i Col·legi Santo Tomás.

han de conservar de manera íntegra les seves estructures, façanes, volumetries i elements essencials (si els tenen). Per altra banda, la categoria C només inclou la protecció de les façanes i les cobertes, així com l'obligació de mantenir la volumetria existent de cada immoble. Vist el que suposen els nivells de protecció proposats per als elements industrials del Catàleg, entenem que aquests han estat encertats. D'una banda perquè els espais industrials acostumen a ser estructures obertes i diàfanes, i per tant els elements més importants o significatius d'aquestes construccions sovint apareixen més en les façanes o els propis elements constructius que no pas als interiors, que solen ser de planta lliure.⁶¹ Alhora, aquest nivell de protecció permet que els immobles protegits no sols puguin conservar el seu ús original o actual, sinó que també obre la porta al fet que puguin rehabilitar-se i adaptar-se a altres usos o possibilitar que aquests espais no quedin obsolets o abandonats.

El Catàleg és el punt de partida pel fet de ser l'instrument que recull els béns a conservar, estableix el seu grau de protecció o els criteris per a la seva intervenció. Malgrat l'interès i la necessitat que suposa que l'Ajuntament d'Inca disposi d'un catàleg, caldrà després que es desenvolupi per part de l'Administració local la gestió adequada d'aquests béns, és a dir, revisar de manera periòdica els elements protegits i aplicar-hi les directrius d'intervenció que aquest recomana.

Per a la protecció i gestió municipal, el Catàleg és un instrument bàsic, però no suficient, ja que després cal que les indicacions i recomanacions que recull s'apliquin. Per tant, analitzarem a continuació el paper dels agents implicats en aquesta tasca, l'Ajuntament com la institució directament responsable i els propietaris dels diferents immobles recollits.

Amb relació a l'Ajuntament d'Inca, la institució presenta un seguit de deficiències que dificulten el desplegament i la posada en marxa del Catàleg, com és ara l'organigrama, la falta de personal, la falta de recursos econòmics i la politització de la gestió municipal.

L'organigrama actual inclou una Àrea de Patrimoni, tot i que aquesta no es va crear fins el 2019 i per tant no està consolidada. A més, aquesta àrea no compta amb la figura professional de tècnic/a de patrimoni, per això les tasques que li correspondrien no es realitzen al municipi, tot i que per qüestió d'afinitat algunes s'han delegat puntualment als responsables tècnics de Cultura i Urbanisme. Davant la falta del tècnic de patrimoni són aquestes dues àrees les que han assumit, especialment la d'Urbanisme, el control sobre el Catàleg municipal. Tot i així, ambdues àrees acusen falta de personal i sovint sobrecàrrega de feina, fet que impedeix que puguin desenvolupar degudament tot allò referit en la gestió i aplicació del mateix Catàleg.

61 Així i tot hi ha casos com Can Fullana, Casa Prats, Cafè Mercantil i el Teatre Principal que sí que disposen en el seu interior d'elements significatius que cal preservar.

Al marge de la falta de temps i personal, hi ha una altra qüestió potser encara més important, que és la formació d'aquests responsables tècnics. S'observa que el personal de les àrees d'Urbanisme i Cultura no es troben qualificats per dur a terme tasques de gestió patrimonial, per a la qual no han rebut cap tipus de formació.

Pel que fa a l'Àrea de Cultura, les actuacions entorn del patrimoni s'han concretat bàsicament en activitats encaminades a la seva difusió. Pel que fa a l'Àrea d'Urbanisme, el Catàleg és emprat solament quan afecta l'entrega de llicències d'obra dels immobles protegits.

Una altra de les deficiències que presenta el cas inquer són les inversions entorn del patrimoni local, en concret per a actuacions derivades a partir de les indicacions marcades o recomanades en el Catàleg. No hi ha hagut en els pressupostos municipals una partida econòmica per a actuacions en aquest sentit. La manca de recursos ha reduït, quasi eliminat, les activitats realitzades entorn de la gestió patrimonial. El patrimoni industrial no ha estat en aquest cas una excepció.

Una de les darreres qüestions a tenir en compte a l'hora d'analitzar el paper de l'Ajuntament com a agent implicat en la protecció i gestió del patrimoni municipal és la política. Donada la situació abans presentada, el responsable polític de cada àrea és el qui dona el vistiplau a les activitats i pot marcar el rumb de la programació de l'àrea i, per extensió, afavorir o no les actuacions sobre el patrimoni. Veim en aquest cas que, exceptuant la difusió, hi ha hagut per part dels responsables municipals un desinterès general per la qüestió patrimonial.

Per tot plegat, veim com la situació que fins avui ha presentat tot el que afecta l'Ajuntament en matèria patrimonial no és la desitjada. La falta de recursos econòmics i humans, sumada al fet de dependre de la voluntat de polítics o tècnics, ha menat a una quasi nul·la gestió del patrimoni local.

Aquesta situació ens ha portat al fet que a Inca no hi hagi cap tipus de control ni seguretat del patrimoni local i, per extensió, que tampoc es realitzin actuacions en aquest sentit pel que fa al Catàleg. Els tècnics municipals no actuen per desconeixement i falta de temps; sols s'ha actuat en casos d'urgència, amb la necessitat de requerir, quasi en la majoria dels casos, l'externalització del servei. Aquest fet comporta que només s'actui de manera puntual i sobre uns elements concrets, per la qual cosa no s'aconsegueix una actuació decidida i conjunta del municipi.

L'Ajuntament no ha desplegat totes les competències que té, alhora que ha desobeït sovint les indicacions que marca el Catàleg municipal, atès que s'observen incompliments dels requisits que aquest marca i que han comportat danys en els béns protegits. Pel que fa als béns industrials, en alguns exemples s'han desobeït les obligacions de conservació mínima que

exigeix el Catàleg per als elements protegits, i no hi ha hagut cap tipus d'actuació per part de l'Ajuntament.

Una de les poques accions que ha duit a terme l'Ajuntament de les que es recomanen en el Catàleg, ha estat el foment d'ajudes a la intervenció en el patrimoni catalogat. Ajudes per a la rehabilitació de façanes o de rebaixa de l'IBI per a aquells propietaris que rehabilitaven edificis catalogats. Malgrat el seu interès, aquestes ajudes no estan consolidades i s'han ofert de manera intermitent, alhora que les partides econòmiques dedicades a elles eren més aviat baixes.

Malgrat les deficiències que presenta el Catàleg, no hi ha hagut fins als nostres dies interès per revisar a fons el seu contingut o bé elaborar-ne un de nou. Cal tenir en compte en aquest punt que en l'aprovació, el 2012, del Catàleg, es preveia per a aquest una durada màxima de vuit anys, període de temps que ja s'ha exhaurit. Sense actuacions decidides i concretes, ens fa preveure que la situació actual, ja de per si delicada, s'anirà accentuant i contribuirà a una major desprotecció dels elements patrimonials d'Inca, en especial dels industrials, que quedaran en un estat de desemparament.

En darrer lloc cal presentar el paper dels propietaris com a agents implicats en la gestió dels béns industrials analitzats; n'hi ha tres que són de titularitat pública,⁶² un de mixt⁶³ i la resta són béns de particulars. S'observa que la valoració i gestió d'aquests béns ha estat desigual, perquè ens hem trobat amb propietaris convençuts i implicats en la conservació i d'altres que no s'han mostrat del tot partidaris d'aquesta.

Hi ha hagut tres casos en què la propietat sí que ha sabut valorar els elements protegits, i els ha dotat de rehabilitacions adequades que han permès nous usos per a aquests espais, sense desvirtuar ni eliminar els elements constructius més significatius d'aquests. Es tracta de Can Ramis, Can Melis i Can Fullana (o l'antic Banc Agrícola).

Can Fullana fou el primer dels tres espais a rehabilitar-se per convertir-se en local comercial i espai d'oficines. La intervenció realitzada va ser respectuosa amb la façana i la distribució dels interiors, alhora que va conservar elements com mostradors i l'enrajolat originals, tot i que aquests elements no es trobaven recollits en la fitxa corresponent del Catàleg per ser protegits.

La Fàbrica Melis va ser rehabilitada i reconvertida en espai d'oci i oficines. Amb aquesta intervenció, la distribució dels espais originals es va veure afectada. Per a la nova distribució es va fer ús d'elements poc invasius en l'edifici original i reversibles. Aquesta intervenció permet adaptar l'espai a noves demandes que pugui tenir i recuperar la distribució originària si fos necessari.

⁶² Ens referim al Teatre Principal, la Residència Miquel Mir i el Parc Bit.

⁶³ Es tracta de la Fàbrica de So na Monda; està dividida en dues parts, una de propietat privada i l'altra en mans de l'Ajuntament.

En la Fàbrica Ramis la proposta de rehabilitació tenia per objectiu dur a terme la mínima intervenció en l'edifici original (tot i que aquest ja s'havia vist alterat en reformes anteriors). Per aquest motiu es conservaren i deixaren a la vista elements constructius com els pilars metàl·lics o els sostres de fusta. Pel que fa a la distribució, se n'ha respectat la major part i en els espais intervinguts, tot i la nova distribució, encara s'hi pot reconèixer l'original.

Hi ha altres exemples, com Casa Prats o La Florida, que mantenen el seu ús original i s'han mantingut sense grans canvis, per això requereixen avui algunes actuacions de manteniment i reforma. Un altre cas és el Col·legi de Santo Tomás, les reformes el qual ha sofert sols han mantingut part de la façana de l'edifici original.

La resta de béns presenten falta de manteniment o fins i tot un estat d'abandonament; ens referim a la plaça de toros, Can Fluxà, el Cafè Mercantil, la Fàbrica de Can Piquero i So na Monda.⁶⁴ Aquests es troben així després d'haver perdut la seva funció original i trobar-se avui dia sense cap ús. La plaça de toros sí que ha mantingut una certa activitat, però aquesta no s'ha traduït en un procés de rehabilitació ni en tasques de millora o d'un manteniment bàsic.

En l'àmbit general observem que per part dels propietaris el grau d'interès no és l'esperat, sinó que mostren una poca consideració cap a aquest patrimoni. Disposar d'un instrument com el Catàleg municipal no ha resultat en aquest cas suficient, ja que els propietaris no han fet cas de les seves indicacions i recomanacions, alguns les han desobeïdes repetides vegades.⁶⁵

En relació amb els propietaris dels béns protegits, cal dir que manifesten un cert grau de desconeixement del Catàleg municipal, en especial d'allò que afecta els seus immobles. Per extensió, també desconeixen els drets i les obligacions que tot plegat suposa i és un fet que no contribueix a millorar la tutela del patrimoni industrial inquer.

A banda dels propietaris particulars, cal presentar els béns que són de titularitat pública; es tracta de la Fàbrica de So na Monda, la Residència Miquel Mir i el Teatre Principal. Pel que fa a la Fàbrica de So na Monda, és l'únic espai rehabilitat i que es manté degudament. En relació amb el Teatre Principal, fou adquirit per l'Ajuntament, el Consell Insular i el Govern Balear, i ha estat objecte de diferents projectes de rehabilitació, però tots han quedat interromputs, per la qual cosa es troba en una situació d'estancament. Sobre la Residència Miquel Mir, ha estat objecte de diferents processos d'ampliació, però no hi ha hagut intervencions en l'edifici original.

⁶⁴ Ens referim en aquest punt a la part que és propietat privada.

⁶⁵ El cas més dràstic és el de la Fàbrica de So na Monda. Tot i que ara mateix es troba en un procés de rehabilitació, cal destacar que acabada la seva activitat industrial va quedar en un estat d'abandonament, fet que provocà que part de la seva estructura s'ensorrés.

Com a conclusió d'aquest apartat, en què s'ha analitzat el Catàleg municipal de patrimoni d'Inca aprovat el 2012, podem dir que aquest instrument, tot i la seva actualitat, no ha resultat una figura de protecció del patrimoni industrial del tot útil. D'una banda, per la classificació que realitza dels elements recollits, com també pel nombre de béns industrials que no han estat recollits. Per altra banda, els agents implicats en l'aplicació del Catàleg, com l'Ajuntament i els propietaris, han mostrat en general un compromís més aviat baix pel que fa a la protecció dels béns industrials, no aplicant les recomanacions del dit Catàleg.

4.2. Diagnòstic de capacitats

A partir de l'avaluació realitzada del Catàleg i la seva aplicació hem pogut conèixer per tot el que s'ha exposat anteriorment la realitat que presenta avui dia. A continuació es presenta un diagnòstic de les seves capacitats amb la intenció d'encaminar degudament les intervencions futures que es duiguin a terme en aquest sentit, per tal d'evitar les deficiències i problemàtiques de la situació actual i poder treballar en el foment de les fortaleeses i les oportunitats.

Debilitats	Amenaces
Classificació deficient dels béns Falta de personal qualificat Manca d'implicació de l'Administració Manca d'inversions	Pèrdues patrimonials Especulació urbanística
Fortaleeses	Oportunitats
Patrimoni identitari Catàleg en vigor	Capacitat d'adaptació del Catàleg Capacitat de rehabilitació Col·laboració públicoprivada

a) Debilitats

Pel que fa a les debilitats detectades, tenen a veure amb el contingut del Catàleg i la seva aplicació. Ens referim en primer lloc a la classificació deficient dels béns que apareixen recollits en el Catàleg; no s'entén en aquest cas com s'ha produït una classificació una mica arbitrària. Aquesta arbitrarietat és la que fa que trobem en la llista de béns industrials elements que no ho són i, alhora, elements que sí que són de caràcter industrial recollits en altres categories. És la naturalesa dels béns industrials la que fa que aquests hagin de rebre una atenció especial pel que fa a la seva protecció i gestió, per la qual cosa la classificació actual no resulta oportuna, ja que no és capaç de donar resposta a aquesta situació. El Catàleg actual impedeix que el patrimoni industrial del municipi pugui rebre l'atenció deguda.

A l'Ajuntament s'ha detectat una altra de les debilitats més greus entorn de la gestió del patrimoni, en aquest cas industrial, i és la falta de personal qualificat que pateix la institució local. La gestió del patrimoni no és una tasca fàcil, s'ha de prendre seriosament i exigeix que estigui en mans de personal qualificat. Aquest fet, però, no es produeix en el cas d'Inca, ja que l'Ajuntament no disposa ni tan sols d'un/a responsable tècnic/a que pugui dur a terme aquestes funcions.

La manca d'implicació de l'Administració és una altra de les debilitats detectades. Val a dir en aquest punt que en la qüestió patrimonial no hi han parat gaire atenció. En aquest cas sols s'han duit a terme accions de caràcter més divulgatiu sobre el patrimoni i de manera puntual, ja que no totes les iniciatives sorgides han gaudit de la mateixa continuïtat.

La darrera de les debilitats a tenir en compte és la manca d'inversions, tant públiques com privades. Pel que fa a l'Ajuntament (o altres administracions superiors) sols s'ha actuat oferint ajudes que tenien una baixa dotació i no aconseguien engrescar els propietaris. Per altra banda, la tasca realitzada pels propietaris també resulta deficient, i tot i que no són així tots els casos, en general el diagnòstic és dolent. S'observa que, a part de la manca d'actuacions en els béns catalogats, hi ha una manca d'iniciativa pel que fa a la valoració i manteniment dels immobles.

b) Fortaleses

Tot i que la valoració general que es fa de la situació que presenta actualment el patrimoni industrial a Inca és negativa, val a dir que s'han de ressaltar les seves fortaleses com a punts positius a tenir en compte.

Cal destacar, en primer lloc, el Catàleg en si, pel fet que es tracta d'un document en vigor que protegeix en l'àmbit local el patrimoni industrial. Malgrat les debilitats que aquest pugui tenir, no s'ha d'oblidar que es tracta d'un instrument que regula la protecció i la conservació dels béns més singulars del municipi i que podem exigir el compliment de les seves ordenances i recomanacions.

Una altra de les fortaleses relacionades amb el conjunt del patrimoni industrial tractat en el present treball és el seu fort caràcter identitari. Es tracta, per tant, d'un tipus de béns singulars i que s'identifiquen clarament amb el passat i la història del municipi. Per això s'ha d'apostar decididament per la seva conservació.

c) Amenaces

Una de les amenaces més clares és que es produeixin pèrdues patrimonials. La manca d'actuacions i la inactivitat generalitzada tant de l'Administració com dels propietaris ha provocat que alguns immobles es trobin sense cap

ús i presentin un estat d'abandonament. La manca d'intervencions dels propietaris sumada a la falta de supervisió de l'Ajuntament ens poden portar a una situació límit en què l'abandonament sigui total i no pugui haver-hi un retorn. Si es dona continuïtat a aquesta situació es posaran greument en perill alguns dels immobles que apareixen recollits en el Catàleg i n'haurèm d'assumir la pèrdua.

Una altra amenaça que envolta la protecció del patrimoni industrial és l'especulació urbanística. Els espais industrials ocupen grans extensions de terrenys urbans, sovint sense ús, i per tant resulten atractius per a actuacions de caràcter immobiliari. Tot i que disposem del Catàleg, que protegeix aquests elements, s'haurà d'anar vigilant aquesta qüestió, perquè com ja s'ha vist i bé s'ha indicat en el punt anterior, el Catàleg no ofereix totes les garanties suficients.

d) Oportunitats

Una de les oportunitats que presenta la situació actual és la capacitat d'adaptació del Catàleg. El document contempla la possibilitat d'anar introduint modificacions en els elements ja protegits, o bé la inclusió de nous elements per ser protegits. Encara que no s'hagi duit a terme cal tenir-ho en compte, ja que unes poques actuacions realitzades en aquest sentit poden corregir algunes de les deficiències actuals.

Una altra de les oportunitats que planteja la protecció del patrimoni industrial és la seva capacitat de rehabilitació i reconversió en nous usos. La seva tipologia constructiva, sumada al fet que en la majoria dels casos sols es protegeixen les façanes i volumetries, fan possible que amb una mínima intervenció en els immobles protegits aquests fàcilment puguin revertir en altres usos. D'aquesta manera s'aconsegueix donar utilitat a l'espai arquitectònic i dotar de la conservació desitjada l'edifici protegit. Com a prova, tenim els casos de Can Melis o Can Ramis.

Una darrera oportunitat és la col·laboració públicoprivada. Davant el panorama actual aquesta es fa necessària entre els diferents agents implicats. Avui en dia és gairebé inexistent; entenem que establir una comunicació entre els dos agents seria beneficiós. D'una banda, els propietaris podrien exposar la seva problemàtica i les seves demandes i, per altra banda, l'Ajuntament podria explicar millor les seves propostes i actuar amb més coneixement sobre la realitat en què es troba el patrimoni industrial inquer.

5. CONCLUSIONS

Desaparició del conjunt industrial: podem fer constar que, tot i la importància del patrimoni industrial en el municipi, aquest avui dia ha estat quasi desfet. En l'actualitat, aquest gran conjunt industrial que configurava

la trama urbana del municipi ha desaparegut en la major part, tot i que encara en resten exemples importants.

Actualitat del cas analitzat: el tema abordat resulta d'una clara actualitat, ja que es planteja una situació que s'ha descuidat de manera notable els darrers anys. Com a conseqüència, actualment la majoria de les problemàtiques que presenta no han estat tractades i resten en espera de ser resoltes, algunes amb el requeriment d'una certa urgència.

Necessitat de revisió del Catàleg: tal com marca el mateix Catàleg, aquest requereix en el dia d'avui una revisió global. Així s'aconseguirien esmenar les deficiències detectades, especialment en allò que afecta la classificació i protecció dels elements industrials.

Manca d'activitat institucional: les administracions que han de vetllar per la conservació i la tutela del patrimoni haurien d'haver garantit unes actuacions mínimes de protecció i gestió que en el cas del patrimoni industrial inquer no s'han produït. Les poques actuacions que hi ha hagut han sorgit enfocades únicament en la difusió.

Necessitat d'un pla de gestió: com bé s'ha exposat, disposar en l'àmbit municipal d'un instrument de protecció del patrimoni local, com és el Catàleg analitzat, no resulta suficient. El que cal és començar a treballar per poder activar el dit Catàleg i posar en funcionament les seves recomanacions i poder aplicar les seves ordenances. Cal marcar unes línies d'actuació que incloguin tots els agents implicats. La majoria dels problemes que patim avui dia es deuen més a una manca de gestió que no pas al fet que s'hagin duit a terme males actuacions.

Model de gestió flexible: la gestió patrimonial, i més quan aborda un tema d'actualitat com és el recollit aquí, no es pot tractar de manera ferma. És per aquest motiu que caldran accions flexibles entorn de la gestió del patrimoni industrial inquer, que permetin assolir un equilibri entre la protecció dels elements catalogats i la seva possibilitat d'adaptar-se a nous usos o circumstàncies.

6. REFERÈNCIES

D. A. 2003. Carta de Nizhny Tagil sobre el Patrimoni Industrial. ICOMOS. Moscou.

D. A. 2012. Catàleg d'elements d'interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic del terme municipal d'Inca. Ajuntament d'Inca: Inca.

D. A. 2016. Plan Nacional de Patrimonio Industrial, actualización. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte: Madrid.

D. A. 2017. *Descobreix Inca, un viatge cultural per l'evolució de la ciutat. Ajuntament d'Inca: Inca.*

D. A. 2008. *Inca per veure. Ajuntament d'Inca: Inca.*

Amer Sastre, A. i Massutí Nicolau, L. 2006. "L'obra d'Eduard de Plandolit com a impulsor de l'ús de l'electricitat (1917-1970)". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 37-46.

Barberí, J. 1807. *Vida de la venerable madre Sor Clara Andreu natural de Palma capital del Reyno de Mallorca, religiosa gerónima en el monasterio de San Bartolomé de la Villa de Inca. Melchor Guasp: Palma.*

Barceló Crespí, M. 1996. "Gerrers, sabaters i tintorers a Inca baixmedieval". Dins *Jornades d'Estudis Locals. III. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 47-59.

Bernat Roca, M. 1996. "Collegi per si separat, algunes dades sobre la segregació dels oficis tèxtils a la Part Forana". Dins *Jornades d'Estudis Locals, III. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 61-82.

Bernat Roca, M. 1997. "Hòmens feiners i indústria. Els menestrals de la vila d'Inca entre els s.XIII i XV". Dins *Jornades d'Estudis Locals. IV. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 41-67.

Binimelis Sebastián, J. i Ordinas Garau, A. 2015. "La mecanització del camp a Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XVI. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 85-92.

Buades García, B. M. 2013. "Contribución industrial de Inca, año 1900". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XIV. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 107-116.

Casanelles Rahola, E. 2006. "El Patrimoni Industrial, un nou concepte de patrimoni". Dins *Jornades de Patrimoni Industrial a les Illes Balears. I. Palma.*

Coli, J. 1970. "Els antiguo gremio de zapateros de Inca". Dins *Programa del Dijous Bo. Ajuntament d'Inca: Inca.*

Colom Arenas, C. 2010. *Inca: recull gràfic 1870-1975. Efadós editorial: Inca.*

Córcoles, J. 2000. "L'economia, activitats i indústria". Dins *Inca, un segle ciutat. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 9-20.

Cortès Forteza, S. 2011. "Un taller de sabates de futbol a Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XII. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 259-264.

De Berard, J. 1983 (1789). *Viaje a las villas de Mallorca. Luís Ripoll: Palma.*

Escartín Bisbal, J. M. 2001. *El quefer ocult: el mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània (1870-1940)*. Documenta Balear: Palma.

Fiol Mateu, G. 2006. "La Propagadora Balear de Alumbrado, S.A. una important societat inquera". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 47-64.

Fiol Mateu, G. 2008. "La infructuosa recerca de lignit en el terme d'Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. IX. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 21-31.

Fullana Puigserver, P. i Tur Marí, M. (Coord.). 1999. *Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova: Palma.

Gual Mora, J. (Coord.). Institut de Formació Professional, Inca 1961-1986. *Ajuntament d'Inca: Inca*.

Gual Truyol, S. 2006. "La fàbrica de gas y electricidad de Inca". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 66-70.

Habsburg-Lorena, L. S. 1984 (1884). *Las Islas Baleares descritas por la palabra y la imagen*. José J. de Olañeta: Palma.

Llabrés Martorell, P. J. 2000. "Inca en les grans transformacions del segle XX". Dins *Jornades d'Estudis Locals. V. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 9-17.

Llabrés Ramis, J. i Vallespir Soler, J. 1981. *Els nostres arts i oficis d'antany. Estudis monogràfics del Museu de la Porciúncula*: Palma.

Llompарт Morro, M. M. i Martínez Sans, M. M. 2014. "Aproximació al treball de Llorenç Maria Duran i Coli a GESA". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XV. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 85-103.

Manera Erbina, C. (Coord.). 2002. *Las islas del calzado, historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Lleonard Muntaner: Palma.

Manera Erbina, C. 2006. "La força industrial a les Illes Balears: anàlisi del passat i projecció cap al futur". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VII. Ajuntament d'Inca: Inca*; p.11-35.

Manera Erbina, C. 2017. "Assaig sobre una teoria de la indústria de Mallorca. Flexibilitat productiva, treball femení i mercat". Dins *Jornades d'Estudis Locals. XVIII. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 17-51.

Martínez Oliver, B. 2004. "Més amb menys. El concepte arquitectònic d'Alberto Campo Baeza al Parc Bit d'Inca (1995)". Dins *Jornades d'Estudis Locals. VI. Ajuntament d'Inca: Inca*; p. 217-226.

Martínez Oliver, B. 2008. "Patrimoni i Societat. L'Ajuntament d'Inca i la difusió de la cultura i la història del municipi". Dins Jornades d'Estudis Locals. IX. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 127-133.

Martorell Palou, M. M. 2006. "Arquitectura Industrial a Inca. Josep Oleza Frates: Can Piquero". Dins Jornades d'Estudis Locals. VII. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 193-194.

Mondragón, A. 2006. "Proposta per a protegir i difondre el patrimoni industrial de les Illes Balears. Una proposta oberta". Dins Jornades de Patrimoni Industrial de les Illes Balears. I. Palma; p. 176-181.

Mulet Gutiérrez, M. J. (Coord.). 2000. Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle. Ajuntament d'Inca: Inca.

Ordinas Marcé, G. (Coord.). 2007. Guia patrimonial del Raiguer. Mancomunitat del Raiguer: Binissalem.

Pagenstecher, H. A. 1989 (1867). La isla de Mallorca, reseña de un viaje. El Drac editorial: Palma.

Pieras Villalonga, M. 1994. "El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball". Dins Jornades d'Estudis Locals. I. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 117-126.

Pieras Villalonga, M. 2000. "Cultura, Oci i Societat". Dins Inca, un segle ciutat. Ajuntament d'Inca: Inca; p.159-184.

Pieras Villalonga, M. 2007. "Recull documental sobre la indústria del calçat durant la Guerra Civil. El cas de la fàbrica Melis (1936-1939)". Dins Jornades d'Estudis Locals. VIII. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 21-54.

Pieras Villalonga, M. 2007. De la fàbrica a la constructora. Lleonard Muntaner: Inca.

Pieras Villalonga, M. 2013. "La indústria del calçat el 1950 a Inca. Primeres dades numèriques". Dins Jornades d'Estudis Locals. XIV. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 117-125.

Pieras Villalonga, M. 2014. "La família artesana en el sector del calçat. El cas del sabater Mateu Pujadas Estany (s. XIX-XX)". Dins Jornades d'Estudis Locals. XV. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 141-168.

Pieras Villalonga, M. 2016. Dones d'Inca a la indústria del calçat i la pell. Associació Filatèlica: Inca.

Pieras Villalonga, M. 2017. "La indústria del calçat a Inca (1950-1960)". Dins Jornades d'Estudis Locals. XVIII. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 131-142.

Pieras Villalonga, M. i Perelló Carrió, B. 2002. Antoni Fluxà Figuerola: 1853-1918: família, indústria i formació. Ajuntament d'Inca: Inca.
Pujalte Vilanova, F. (Coord.). 2006. Un segle de llum a Inca. Fundació Endesa: Inca.

Pujalte Vilanova, F. 2008. Els pioners de la industrialització a les Illes Balears i altres escrits. Documenta Balear: Palma.

Ramis Pujol, J. 2015. "Fàbrica Ramis: influències, inspiració, funcions i impacte esperats". Dins Jornades d'Estudis Locals. XVI. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 7-13.

Rayó Bennàssar, P. 1993. Itineraris urbans per la ciutat d'Inca. Ajuntament d'Inca: Inca.

Rayó Bennàssar, P. 1997. "Dos projectes de barriada a Inca, en el darrer terç del segle XIX". Dins Jornades d'Estudis Locals. IV. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 79-83.

Rayó Bennàssar, P. 2000. "El desenvolupament urbà d'Inca en el segle XX". Dins Inca un segle ciutat. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 63-74.

Rebassa Gelabert, S. A. *et al.* 2017. "Maquinària amb nom de dona. Estudi i documentació en perspectiva de gènere del fons industrial del Museu del Calçat i de la Pell". Dins Jornades d'Estudis Locals. XVIII. Ajuntament d'Inca: Inca; p.143-160.

Rebassa Gelabert, S. A. i Ginard Esteva, C. 2019. "L'habitatge obrer a Inca. Estudi historicoarquitectònic de les Cases Barato". Dins Jornades d'Estudis Locals. XX. Ajuntament d'Inca: Inca; p. 37-63.

Roca Avellà, J. 2006. La indústria a Mallorca. Segles XIX i XX. Documenta Balear: Palma.

Tugores Truyol, F. i Llull Duró, A. (Coord.). 2013. Els catàlegs municipals, la protecció del patrimoni immoble de Mallorca. Societat Arqueològica Lul·liana: Palma.

